

ה'מיפקד' במארי, בישראל וברומא העתיקה

Author(s): משה ויינפלד

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. א (תשנ"א), pp. 233-238

Published by: [Historical Society of Israel](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70037602>

Accessed: 04/12/2011 09:05

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

ה'מיפקד' במארי, בישראל וברומא העתיקה*

מאת משה ויינפלד

המלה המציינת מיפקד במארי היא *tēbibtum*, שמשמעה המילולי הוא טיהור. ז"ר קופר היה הראשון שטען כי המיפקד כונה כך במארי על שם טקס הטיהור או הכפרה שליווה אותו.¹ א"א ספייזר המשיך קו זה והשווה את ה-*tēbibtum* ל'כפר נפש', המופיע בישראל בקשר למיפקד (שמות ל, יא-טז).² על פי מקור זה התבצע המיפקד באמצעות דמי הכופר של מחצית השקל, הנקרא 'כסף הפְּרִים', אשר שימש למניית האנשים. כסף זה שימש בסופו של דבר לבניית אוהל מועד (שמות ל, טז; לח, כד-לא).

האנאלוגיה המקראית ל-*tēbibtum* הינה מאלפת, שכן היא מסייעת בידינו להבין את אופיה האפוטרופאי של הכפרה. בשמות ל, יב נאמר במפורש, שהכופר ניתן על מנת ש'לא יהיה בהם נגף בפְּקֹד אתם'. ואכן, על פי הסיפור בשמואל ב' כד, לאחר המיפקד שערך דויד שלח ה' מגיפה בישראל, והיא נעצרה רק לאחר שנבנה מזבח והוקרבו קרבנות (שם, פסוק כה). בתקופת שלטון פרס בישראל עבר זמנו של נוהג המיפקד, והמזבח והקרבנות של דויד נתפסו כאמצעים להורדת האש מן השמיים לקידוש המקום (דברי הימים א' כא, כו-כח). יש הבדל מהותי בין מטרת הקרבנות בשמואל ב' כד לאלו שבדברי הימים א' כא. הכתוב המסיים את הסיפור בשמואל ב' אומר: 'ויבן שם דוד מזבח לה' ויעל עלות ושלמים ויעתר ה' לארץ ותעצר המגפה מעל ישראל' (כד, כה), כלומר, בניית המזבח והקרבת קרבנות הם שגרמו להפסקת המגיפה, בדומה למה שמסופר בשמואל ב' כא, שבעקבות מעשה הוקעתם של בני שאול, שהוא מעשה הכפרה (השווה פסוק ג: 'ובמה אכפר'), נעתר ה' לארץ (שם, פסוק יד). לעומת זאת, בסיפור המקביל בדברי הימים א' כא כתוב, שלאחר בניית המזבח והקרבת קרבנות בא המענה האלוהי באש מן השמיים, והסיפור

* הדברים הושמעו בהרצאה בכנס של האגודה ללימודים קלסיים, ט"ז-י"ז בסיון תשנ"א (29-30 במאי 1991), באוניברסיטת בראיילן.

1 J.R. Kupper, *Les Nomades en Mesopotamie au temps de rois de Mari*, Paris 1957, pp. 23-29; וראה גם: J.M. Sasson, *The Military Establishments at Mari*, Roma 1969, p. 9. מלמט, 'מארי', אנציקלופדיה מקראית, ד, ירושלים תשכ"ג, טור 575.

2 E.A. Speiser, 'Census and Ritual Expiation in Mari and Israel', *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, CXLIX (1985), pp. 17-25 (= *Oriental and Biblical Studies*, eds. J.J. Finkelstein & M. Greenberg, Philadelphia 1967, p. 171).

מסתיים בהכרזת דויד: 'זה הוא בית ה' האלהים וזה מזבח לעלה לישראל' (כב, א). בסיפור המקביל בשמואל ב' כד לא נאמר כלל ועיקר שגורן ארונה, שקנה דויד מארונה היבوسی, הפכה למקום מקדש.

האנאלוגיה בין המיפקד במארי לבין המיפקד המקראי עשויה להאיר אף את תכליתו של המיפקד. במקרא ובמארי נמצא כי המיפקד נערך, מצד אחד, לצורך גיוס לצבא, ומצד אחר, לצורך חלוקת קרקע. ב-7, I, (ARM), *Archives royales de Mari*, שורות 33–34, למשל, אנו קוראים: 'האנשים ייפקדו, השדות יימדדו (*šābum utabbab u*) *aeqlētum immaddada*, והשדות יחולקו לאנשי הארץ'.³

גם בספר במדבר ממלא המיפקד שתי מטרות אלה: גיוס לצבא (פרק א) וחלוקת קרקע (פרק כו). הקשר בין השירות הצבאי לבין חלוקת קרקע בולט מאוד בטקסטים מאללח'. כפי שהראה לאחרונה א' גאל,⁴ הגרלת הקרקעות באמצעות גורל/ פור (*pūrum*) שימשה גמול על שירותם של הקשתים, ה-*sanannu*⁵ בצבא המלכותי.

נראה כי רשימות רבות מאללח' ומאוגרית, המכילות שמות של אנשים, על הקרקע והרכוש השייכים להם, הן למעשה רשימות מיפקד של אנשים אשר התגייסו לצבא על בסיס קרקעותיהם ורכושם.⁶ עם זאת, לא מצאנו בטקסטים האכדיים או במקרא פרטים על טקס הטיהור, אשר ליווה את המיפקד.

על טקס הטיהור במסגרת המיפקד ניתן ללמוד רבות מן ה-*lustrum* הרומי, המציין מיפקד, אשר התעלמו ממנו בדיון על המיפקד במארי ובישראל. המונח *lustrum* חופף למעשה את המונח *tēbibtum*, שכן הוא מציין טיהור, בדומה למונח האכדי. הפועל *luo* הלטיני, כמו *ebēbu/ubbubu* האכדי, משמעו לנקות, כמו גם לפטור או לשחרר, ובהקשר של המיפקד הוא רומז לטקס טיהור, שמטרתו לשחרר את האדם מן הרע. לאחרונה טען ד' רוקח, שהפעלים היווניים *λύω* ('לשחרר', להתיר) ו-*λύω* ('לרחוץ'), עומדים מאחורי המונחים הלטיניים *luo* ו-*lustrum*.⁷ מונחים אלה מציינים כפרה, ולדעתו חופפים מבחינה

3 ראה לאחרונה דיונו של מ' ענבר, השבטים האמוריים במארי והתנחלות בני ישראל בכנען, תל-אביב תשמ"ח, עמ' 144, וראה גם עמ' 149–152.

4 E. Gaál, 'Pūrum Lands and Houses in Alalah', *Oikumene*, II (1978), pp. 145–148

5 השווה: תהלים סח, יח: 'רכב אלהים רבתי אלפי שנאן'.

6 D.J. Wiseman, *The Alalakh Tablets*, London 1953, nos. 128, 253, p. 64; idem,

'Supplementary Copies of Alalakh Tablets', *Journal of Cuneiform Studies*, VIII

M. Dietrich & O. Loretz, 'Die soziale Struktur von Alalah und : וראה גם: (1954), p. 3

Ugarit (ii): Die sozialen Gruppen *ḥupše-namē*, *ḥaniaḥḫe-ekū*, *eḫle-sūzubu* und

marjanne nach Texten aus Alalah IV', *Die Welt des Orients*, V (1969–1970), pp. 57–93

I. Beit-Aryeh, 'A First : ראה: 'מיפקד', במלה 'הנפתחת בתל עירא הנפתחת במלה 'מיפקד',

Temple Period Census Document', *Palestine Exploration Quarterly*, CXV (1983), pp.

105–108. וואלס, י' גרפינקל, 'הוראת המלה "מפקד" באוסטרקון תל עירא', לשוננו, נב (תשמ"ח),

עמ' 68–73, טוען שמיפקד שם פירושו 'משמר'.

7 ד' רוקח, 'הערת השלמה למאמר "הערות אסניות" (שנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום, ד

[תש"מ], עמ' 263–268), 'שנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום, ה-ו (תשמ"א–תשמ"ב), עמ' 231.

סמאנטית את 'כיפר' ו'כופר' העבריים. רוקח פירש בדרך זו את המשפט המוקשה במגילת המקדש לא, 4 ואילך: 'כל העם יחלו לשתות יין חדש... כי ביום הזה יכפרו על התירוש', כלומר באמצעות הטקס הפולחני מתירים את היין לצריכה.⁸

ואכן, *lustratio / lustrum* ציין ברומא לא רק מיפקד אוכלוסין וגיוס לצבא, אלא אף טיהור וקידוש של ערים, קרקע, שדות וכיוצא באלה (*amburbium*). הקרבנות שהוקרבו בטקס ה-*lustrum*, הם ה-*suovetaurilia*, טקס שכלל שלושה בעלי חיים: חזיר, שה ושוור.⁹ מסורת זו ידועה מיוון ההומרית, ושם הקריבו *τεῖστος* בהזדמנויות שונות.

טקסים אפוטרופיים מעין אלה ידועים לנו מן העולם החיתי. במקרה אחד אנו שומעים על טקס טיהור עבור המלך והמלכה, שבו נדרשים להקריב פרה, כבשה ועז על מנת להיפטר מן הרע.¹⁰ בטקסט אחר¹¹ אנו קוראים על צבא מובס העובר בתוך שער. לאחר שהיוזו על הצבא מים חיים, מבתרים לשניים אדם, עז, גור כלבים וחזיר צעיר, והצבא עובר בין הבתרים.¹²

באנאלוגיה בין *tēbibtum* האכדי ל-*lustrum* הלטיני בולט לעין, ששני המושגים, אשר משמעותם המילולית היא טיהור, מציינים למעשה, על דרך הסינכדוכה (*synecdoche*): שימוש בחלק לציון השלם), מיפקד; הביטוי *lustratio exercitus*, החוזר לעתים קרובות בכתבי ההיסטוריונים הרומיים, משמעו עריכת מיפקד. משמעות זו מתאימה למצוי בטקסטים ממארי, שבהם *ububbu* חופף מבחינה סמנטית את *paqādu*, ו-*tēbibtum* מקבילה ל-*pīqittum*.

באנאלוגיה זו חשובים במיוחד תולדותיו של מוסד ה-*lustrum* ברומא, שממנו נוכל ללמוד רבות על הצדדים הפולחניים של המיפקד בישראל ובמזרח הקדום. במארי

R. Ogilvie, 'Lustrum Condere', *The Journal of Roman Studies*, LI (1961), pp. 31–39

טוען כי *lustrum* מקורו ב-*leuk*, להאיר, והוא קשור לתהלוכת הלפידים שבטקס הכפרה; אבל הוא מודה שמטרת הטקס היא טיהור וכפרה. אני מודה לד"ר חנה כותן על שהפנתה אותי למאמר זה.

8 רוקח, הערות, שם, ד (תש"מ), עמ' 268.

9 על פי דיניסיוס מהליקרנסוס (ד 22, 1) מחליפה עז את החזיר, אבל קשה ליישב זאת עם ה-*suovetaurilia* הלאטינית, המורה על שלושה רכיבים: *ovis* = כבשה ו-*taurus* = שור. היוונים המאוחרים העלו לעתים קרובות משולש של שור, איל ועז (השווה: בראשית טו, ט). אפשר שמנהג זה השפיע על הסופרים. ראה: E. Cary & E. Spelman, *The Roman Antiquities*, of Dionysius of Halicarnassus, II, Books III and IV, Loeb Classical Library, 1939, p. 338, n.1

10 ראה: O.R. Gurney, *Some Aspects of Hittite Religion*, Oxford 1977, p. 50

11 ראה: O. Masson, 'a propos d'un rituel hittite', *Revue de l'Histoire des Religions*, CXXXVII (1950), pp. 5–25
E. Bickerman, 'Couper une alliance', *Studies in Jewish and Christian History*, I, Leiden 1976, pp. 9 f.

12 טקס זה הושווה לטיהור הצבא המקדוני, המתואר אצל ליוויס מא, 6. ראה: J. Gage, 'Les rites anciens de lustration du populus et les attributs "triomphaux" des Censeurs', *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire, École Française du Rome*, LXXXII (1970), pp. 51 f.; M. Weinfeld, Addenda to *JAOS*, XC (1970), pp. 184 ff.; XCII (1972), p. 469

ובישראל, כמו ברומא, מושם דגש על רישום שמותיהם של המשתתפים במיפקד,¹³ אבל נמצא מרכיבים משותפים נוספים בנוהלי המיפקד. דיוניסיוס מהליקרנסוס (ד, 15–22) מספר על המיפקד הראשון ברומא באופן הבא:

סרוויוס טוליוס הורה לכל האנשים להיאסף בזמן החגיגות המכונות פאגאנאליה (paganalia) ולתרום, כל אחד, מטבע כסף... המטבעות נמנו... וכך נודע מנינם של האנשים בגיל הגיוס... הוא אף הורה לרומאים להירשם בשמותיהם, ולהצהיר על ערכו הכספי של רכושם... הכסף שימש למימון הקרבנות בחגיגות הפאגאנאליה.

לאחר השלמת המיפקד הורה סרוויוס טוליוס לכל האזרחים להיאסף, על נשקם, בשדה של אל המלחמה מארס, וביצע למענם טקס כפרה. הם הביאו שור, איל וחזיר/עז.¹⁴ בעלי החיים הקיפו את הצבא שלוש פעמים, ואז הוקרבו למארס. כל זה לוה בתפילה למארס, להסיר כל מגיפה בתקופת ה־lustrum (בדרך כלל, תקופה של חמש שנים). רק אז הוביל הצנזור את העם חזרה אל שערי העיר. כיוצא בכך קוראים אנו בתיאורו של ליוויוס:

לאחר שהשלים את המיפקד, אשר החישו מפחד החוק שאיים במאסר ומוות על המסרכים להיפקד, הורה טוליוס לכל אזרחי רומא, פרשים ורגלים, להיאסף עם עלות השחר בשדה מארס לפי הקנטוריות שלהם. משנערך שם כל הצבא, טיהרו בקרבן חזיר, שה ושוור, ומעשה זה נקרא 'גמר הלסטרום', כיוון שסימן את סוף המיפקד. אומרים כי שמונים אלף אזרחים נכללו באותו מיפקד. הקדום שבסופרים, פאביוס פיקטור, מוסיף כי היה זה מספר המסוגלים לתפוס בנשק. ברי היה כי אוכלוסין רבים אלה נצרכו להרחבת העיר, והמלך הוסיף עליה שתי גבעות, הקוורירנאליה והווימינאליה; אחרי כן הגדיל את אסקווילה, ולמען שוות יקר למקום קבע שם את מושבו.¹⁵

תיאורים אלה של דיוניסיוס וליוויוס מסתמכים על מקורות עתיקים, שכן בימיהם של סופרים אלה לא התקיימו עוד טקסי ה־lustrum (ראה להלן). בתיאורים אלה נמצא שני מרכיבים המאירים את נוהל המיפקד במארי, ובמיוחד בישראל. השימוש בכסף לשם מניית אנשים, ומסירת הכסף לאחר מכן לצורכי קדושה, מצוי ברומא העתיקה ובישראל. כסף המיפקד ברומא שימש לאספקת קרבנות הפאגאנאליה, ובישראל שימשו ה'שקלים' שנגבו לבניית אוהל מועד (שמות ל, טז; לח, כה–לא). השקלים שימשו גם כופר לנפשות שהועמדו בסכנה בעקבות המיפקד. הטקס האפוטרופאי והתפילה למארס בסיום המיפקד ברומא משמשים להסרת המגיפה שמביא אל המלחמה. באופן דומה, הקרבנות שמקריב דויד (שמואל ב' כד), מטרתם לרצות את ה', כדי שיעצור את המגיפה שפרצה מכיוון שלא

13 על המיפקד באמצעות רישום שמות וספירה בישראל, ראה לאחרונה: א' הורביץ, 'כיצד מנו את בני ישראל – במדבר א' וב' וכיצא בו לאור כתובת חדשה מתל עירא', באר שבע, ג (תשמ"ח), עמ' 53–62.

14 ראה לעיל, הערה 9.

15 ליוויוס א, 44, לפי תרגומה של ש' דבורצקי, ירושלים תשל"ב, עמ' 71–72.

שמר את החוקים הנוגעים למיפקד.¹⁶ בשמות ל, יב נאמר במפורש, שהכופר נועד למנוע 'נגף', העלול להתפרץ בעם בעקבות הספירה.

נראה אפוא, שלדעת הסופר המקראי לא נזהר דויד בשמירת הנוהג הפולחני העתיק של המיפקד,¹⁷ והסופר מבקש להראות כיצד נענש. בדומה לכך לא נזהרו הקיסרים ברומא, בתקופה מאוחרת יותר, בשמירת הוראות הפולחן העתיקות הנוגעות למיפקד, ואף על פי שהוראות אלה נזכרות, הן אינן נשמרות עוד בקפדנות כפי שנשמרו בתקופה העתיקה.¹⁸ זאת ועוד, שלא כמו בעדויות מרומא על הקפת הצבא על ידי בעלי חיים, נוהל המוכר לנו מן הפולחן החיתי (ראה לעיל), אין טקס כזה נזכר במקרא.¹⁹

קו דימיון נוסף המאפיין את המיפקד במזרח הקדום וברומא הוא שבועה המלווה את המיפקד: במארי אושרה ספירת האנשים באמצעות שבועה, אשר נקבה בשמותיהם של האלים דגן ואיתורמר (ARM, III, 19), שורה 15 ואילך; וברומא אומת המידע על האנשים הנמנים ועל רכושם באמצעות שבועה.

לאור כל האמור לעיל חושבני כי ה־*tēbibtum* משמעו טיהור, ועלינו לראותו כטקס פולחני במסגרת המיפקד.

אם ניתן לנו לשער מהו מקור המנהג, נראה שמקורו במזרח, והוא חדר לרומא בתיווך האטרוסקים. בדרך זו חדרו לרומא נוהגים דתיים, כמו *iugum*, *evocatio* ואחרים, אבל בזה לא נוכל לדון במסגרת זו.

16 כפי שמופיעים בשמות ל; וראה: יוסף בן מתתיהו, קדמוניות ז, 318 ואילך.

17 על המעבר מן הדת השבטית אל השלב המעודן יותר של הדת בתקופת דויד, ראה מאמרי: M. Weinfeld, 'Zion and Jerusalem as Religious and Political Capital', *The Poet and the Historian: Essays in Literary and Historical Biblical Criticism*, ed. R.E. Friedman, Cambridge, Mass. 1983, pp. 75–93.

18 H. Berve, 'Iustrum', *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, XIII, 2 (1927), col. 2056.

19 האם נוכל לשער כי כופר הנפש החליף את הקרבנות? נראה שכן, לאור העובדה שקרבנות אשם וחטאת הומרו בכסף, כפי שאנו למדים ממלכים ב' יב, יז. אמנם, גם דיוניסיוס מזכיר מניית כסף, אבל בנוסף לכך, מדווח על טקס פולחני. לעומת זאת במסורת שנשמרה בשמואל ב' כד, מקריבים ישראל קרבנות כדי לרצות את ה' בשל המיפקד (פסוק כה), אבל לא נזכרת מניית כסף.

